

Социална философия
Social Philosophy

СПЕЦИФИЧНИТЕ ОСОБЕНОСТИ НА ТРУДОВАТА ДЕЙНОСТ НА БЪЛГАРСКИЯ СЕЛЯНИН ОТ ЕПОХАТА НА ПАТРИАРХАТА И ТЯХНОТО ЗНАЧЕНИЕ ЗА ФОРМИРАНЕТО НА ЦЕННОСТНИЯ МИРОГЛЕД НА БЪЛГАРСКОТО ОБЩЕСТВО СПОРЕД ИВАН ХАДЖИЙСКИ В „БИТ И ДУШЕВНОСТ НА НАШИЯ НАРОД“

Георги Хаджийски

Резюме. „Бит и душевност на нашия народ“ като опит за национално самоопознаване. Влиянието на социалните и природните условия, при които се е реализирал трудът на патриархалния селянин върху формирането на неговите ценности и идеали:

– Развитието на поземлено собственическите отношения в българското общество; липсата на собственост върху земята в изначалното социално-историческо безвремие; появата на колективната и личната собственост върху земята и породените от този процес социални отношения, рефлектиращи върху националния дух на българина.

– Слабата трудова диференциация в патриархалното общество; изменението на трудовите дейности главно по възраст и пол; възприемането и предаването на трудовия опит от живеещите в идилична хармония поколения; издигането в тези условия на трудолюбието като най-висша ценност за постигане на личен и обществен успех (или неуспех).

– Природо-географските дадености на нашите земи и тяхното отражение върху трудовата дейност на българския патриархален селянин и насищането на антропологизираните природни процеси и явления с ценностен смисъл.

За необходимостта от постоянна актуализация и съобразяване с представените от Иван Хаджийски български трудово-психологически особености...

Keywords: life, spirituality, nation, national values, patriarchal society, labor

В библиографската съкровищница на българския език се пазят много книги, посветени на националното ни самоопознаване. Една от тях е „Бит и душевност на нашия народ“ от Иван Хаджийски, която още с публикуването си

се превръща в класика в областта на българската обществено научна литература, а изградената от автора ѝ парадигма осезаемо се вгражда в изследванията на няколко поколения наши интелектуалци, работещи върху проблемите на националната ни история, етнография, икономика, литература, естетика, социология... В нея е направен широкообхванат анализ на такива социални процеси и явления в нашия си български свят като бит, ценностна система, естетика, героика, религия, семейство, които, разкрити в народопсихологически аспект и изведени въз основа на богат изворов материал, са твърде интересни поради своята относителна трайност и слаба изменчивост във времето. Сред тях се открояват трудовата дейност и трудовите взаимоотношения в българското общество. Тяхното начало се корени в епохата на патриархалния социум – показан в „Бит и душевност на нашия народ“ като изначалната обществена среда на българина, дала своето отражение при формирането на всички по-късни социални процеси и явления.

В тази среда трудът на българина се влияе от редица обществени и природни фактори, по-значими от които са собствеността върху основното средство за производство – земята, която е свързана например с такива социални отношения като разпределението на произведената продукция; трудовата диференциация – въздействаща върху обвързването или необвързването на упражняващите труд индивиди в система от стоково-парични отношения; а също така и тясната зависимост на земеделската трудова дейност от природо-географските дадености.

В „Първобитност. Селячество“ Иван Хаджийски е анализирал влиянието, което оказват тези дадености върху живота и характера на древния и съвременен нему българин. Според него първоначално в българското патриархално общество липсвали някакви добре изразени форми на собственост върху земята: „Поради това, че задругите гледаха на земята като средство на задружно препитание, те не само че не виждаха в нея никакви идеални части, никакви дялове, но дори не смятаха, че тя принадлежи на живите задругари. Тя се считаше за вечен темел на рода, на миналите, настоящите и бъдещите поколения. Поради това имотът на задругата се считаше за неотчуждаем, неразполагам. Той беше една неотделима, неразривна част от живота, от вечния живот на задругата, независимо от временния ѝ състав.“ (1, стр. 85)

Това се дължало на преголемия излишък на плодородна земя в границите на селската мера, чието обработване осигурявало за един дълъг исторически период достатъчно средства за съществуване на отделните индивиди в рамките на родовата задруга, изпълняваща функциите на основна производствена единица. По тази причина в българското общество, въпреки промяната на политическите условия, изразяващи се в създаването на българската държава или завладяването на нашите земи от турците, дълго време липсвали такива социални конфликти като т. нар. „глад за земя“.

Тази особеност на патриархалното земеделие рефлектира по един твърде интересен начин върху ценностната система на древния българин. Подкрепяйки своята теза с много фолклорни данни, Иван Хаджийски е разкрил една обществена картина от онова далечно време, когато като основна нравствена ценност е бил въздигнат самият трудов процес, който заедно със своите индивидуални носители се е ценял много повече от притежанието на условията за труд (едно от които е земята) и произведената крайна продукция („стоката“ на селянина – животни, реколта и т.н.).

В „Първобитност. Селячество“ поземленособственическите социални процеси и явления са показани съгласно принципите на историзма в процес на развитие и изменение. Търсейки причините за разпадането на тази своеобразна безсобственическа идилия, Иван Хаджийски спира своето внимание върху обективните обществени процеси, свързани с обвързването на българското село в системата на стоково-паричните отношения и създалия се общо-български пазар, които са довели до появата на групова (родова, задругарска) и частна (семейна) собственост върху земята. Същевременно той изтъква релативността на тези понятия в индивидуалните съзнания у българското селско общество, породени от наличието на различни категории и форми на собственост върху земята в границите на селските мери – едновременно наличие на частни (семейни), групови (общински) и дори ничии земи. Тази релативност на собственостите отношения особено ясно се откроявала по време на родови или общоселски празнувания, когато отеснелите от събралия се народ граници между селските дворове символично се събаряли. Твърде интересно, чисто българско социално явление, визирано от Иван Хаджийски в „Първобитност. Селячество“, но запазило своята дълготрайност (та чак до наши дни), в основата на което също лежи изначалната липса на собственост върху земята и отсъствието поради това на трудова конкуренция между индивидите, е замяната на труд между собственици на определено имущество – в българското общество това е работата на зареда, заем на работа, тлака. При тази форма на трудова дейност трудът за българина е наситен със своеобразно идейно-психологическо значение, което е предадено и на днешните българи. Той не е никакъв абстрактен продукт, който би могъл да бъде реализиран на пазара и в замяна да се получи неговият паричен еквивалент, а трудът е превърнат в ценност сама по себе си и давайки труд, независимо дали се отнася до земеделска дейност, строеж на къща или нещо друго, неговият носител иска да получи в замяна не пари или продукция или каквото и да е друго нещо, а именно същото – труд от същия вид и същото качество.

Наред със споменатото дотук, с нравственото значение на изначалната липса на собственост върху земята в българското патриархално общество според Иван Хаджийски биха могли да бъдат обяснени и такива социални отношения като силно развитата трудова взаимопомощ между роднини, съществувала по

негово време там, където имало достатъчно количество обработваема земя за всички и следователно липсвали условия за междуличностни конфликти, също така и крайно негативната обществена реакция, породена при вземането на зестра от омъжена дъщеря, широко разпространеното явление чак до средата на XX век големи семейства заедно да обработват вече разделената наследствена бащина земя, когато тя е в състояние да осигури едно доволно за всички съществуване...

Друго едно много интересно социално явление, оказало силно въздействие върху цялостния бит на българина и което е разкрито с неповторимо прозрение в „Първобитност. Селячество“, а и в „Бит и душевност на еснафа и дребния собственик преди Освобождението“, е влиянието, упражнявано от изначалната слаба трудова диференциация в старото патриархално общество върху цялостното битие на българина – върху неговата трудова специфика, ценностната му система и нравствените особености, с които той се отличава.

Анализирайки характерните белези на това явление, Иван Хаджийски сочи като негова първа причина техническата и обществената простота на труда в родовото общество, което обуславяло простотата на обществения живот и на човешките характери. Именно поради тази своя простота трудът, независимо от своите разновидности, можело да бъде извършван от всеки член на функциониращата производствена единица – родовата задруга, като разграничаването било само по пол и възраст: „Трудът е разпределен само по възрасти. Всички орачи, копачи, жетвари вършат едно и също, и то тъй, както са го вършили техните прадеди. Трудът е общ, плодовете са общо дело. Никой не може да посочи коя част е плод само на личните му усилия, на личните му качества. Плодовете на този труд, бидейки общо, а не лично дело, не подчертават личността, не я отличават, не я изтъкват. И понеже в рода или задругата няма частно присвояване на плодовете на труда, на този общ труд върху общата собственост още по-малко обособява и противопоставя на другите отделни задругар, взет като стопанска и нравствена единица, със свои отделни и противни интереси“ (1, стр. 33).

Тези редове разкриват едно състояние на обществена хармония, при която сякаш липсват междуличностни конфликти. Трудовият процес в патриархалната задруга се е изразявал в упражняването от отделните ѝ членове на такива видове дейности, за които им стигали силите и възможностите, като така, в хода на своето съществуване чрез самия труд, отделният индивид придобивал широка гама от специфични трудови умения, необходими за неговия пълноценен живот. Те се получавали от бащи и деди и се завещавали без съществени промени на наследниците. Поради тези особености в безкрайния трудов кръговрат всеки би могъл да замени всеки друг от своя пол и на своите години независимо от отстоящото между тях време и така се живееело в условията на едно своеобразно безвреме от гледна точка на индивидуалния принос в социалнозначимите дела.

Всичко тава оказвало особено въздействие върху психологическите особености, нравствените качества и идеалите на отделните индивиди. Маже би в педагогически аспект на първо място би трябвало да се спомене своеобразната готовност за труд, която получавали живеещите при тези условия хора – всеки човек придобивал в хода на своя живот готовност и способност да извършва всички познати трудови дейности и това е една от народопсихологическите особености на българина, която се предава от поколение на поколение и въпреки повратностите на нашата историческа съдба е достигнала и до наши дни.

Тази характерна народопсихологическа особеност също е показана от Иван Хаджийски в исторически план – тя е една от причините, обясняващи наличието на едно интересно наше си трудово явление, за което говори той в „Бит и душевност на еснафа и дребния собственик преди Освобождението“, а именно – производството и от вече специализирания се в тясна, обвързана с пазара занаятчийска дейност, гражданин еснафлия и на максул – термин, заимстван от турско-арабската лексика, означаващ собствено земеделско производство за лични нужди, но в крайна сметка нещо, чието значение не е останало само в архаизма на българския език, а някак си реално се е съхранило, макар и под различни преименувания и въпреки смяната на ред исторически условия у нас.

Навярно с тази готовност за всякакъв вид труд, отличаваща се както всяко друго националнопсихологично явление с немалка дълготрайност, биха могли да бъдат свързани и част от обясненията на лесната трудова мобилност в българското общество, която е позволявала и позволява на българина, въпреки конкретната трудова квалификация, успешно да се реализира и в съвсем несвойствени му дейности – качество, довело до грандиозни и бързи обществени успехи на немалък брой нашенци у нас, а и по широкия свят.

В „Първобитност. Селячество“ е разкрито и голямото влияние, оказвано от слабо изразената трудова диференциация върху формирането на ценностната система на патриархалния българин – дори и при такива интимни процеси като избора на житейски спътник или спътница поради своеобразното социално-историческо състояние на безвреме, в което са съществували индивидите и за което вече бе споменато, водеща роля са имали не самите те, а техните родове, възплъщаващи смисъла на вечността, а пък, от своя страна, особена стойност имали потенциалните възможности за трудова дейност на брачните кандидати.

Иван Хаджийски спира своето внимание и върху редица други народопсихологически идеали, в основата на които лежи голямото значение, отдавано на възможностите за извършване на всеобхватни трудови операции в старото българско общество. От тях биха могли да бъдат споменати многобройните благопожелания за здраве, видяно като необходимо условие за труд, с които е

изпълнена българската лексика; клетвите, отправяни в негова угроза; силната вяра, царяща сред българите, въпреки отдавна възприетите християнски ценности в лечителската сила на такива предхристиянски социални явления като баячки, магьосници, врачки (екстрасенски) и др.

Картината, разкриваща социално-психологическите особености на труда на българския селянин от времето на старото патриархално общество, не би била завършена, ако не се отдаде значимото внимание на влиянието на природо-географските особености на нашите земи върху неговата трудова дейност и трудовите взаимоотношения.

Всепризнато е огромното влияние на природата върху селското стопанство. Това, съчетано с локалния характер и специфичната технология на земеделие от епохата на патриархално-задругарските отношения, безспорно е пораждало твърде интересни въздействия върху битието на древния селянин. Българската историческа наука отдавна е спряла своето внимание върху ролята на природо-географските особености на нашите земи върху живота на българина. С тях се обясняват например такива явления като липсата на данни в изворите за нашата история за големи гладни епидемии, истински „бич Божий“ за Средновековна Европа; дълговременната липса на големи обществени миграции, породени от дефицит на обработваема земя; изначалната поликултурност на българското селско стопанство, позволяваща съчетаването на многообразни трудови дейности, целящи добиването на различна продукция, което, на свой ред, се отразява върху такива социални явления и процеси като изхранването на населението и неговата виталност, но и върху неговото дълготрайно необвързване в рамките на една единна пазарна система и т.н.

Наред с всичко това, българските земи от хилядолетия са били арена на грандиозни междуобществени контакти, вариращи от кървави сблъсъци, до разноплеменни колизии, позволяващи размяна на трудови умения, селскостопански култури, ценности, идеали, традиции... А тези особености са оказали своеобразно въздействие върху народопсихологията на стария българин, карайки го да възприема родната природа и като обикновено средство за изкарване на прехраната, но и като източник на сигурност поради възможностите, които му е предлагала тя да се укрие в непристъпните ѝ дебри, когато животът му се е намирал в опасност, дължаща се на честите неприятелски набези, а също така природната среда за него е дори и извор на естетически наслади.

Иван Хаджийски е спрял своето внимание и върху тясната връзка, която е съществувала между природата и бита на българския патриархален селянин. Така например според него с изтласкването на българското население в по-слабо плодородните планински и полупланински райони по време на турското робство биха могли да бъдат обяснени част от причините, довели до своеобразната преквалификация на почти безличния патриархален селянин в уважаван от обществеността гражданин еснафлия, който по стечение на об-

стоятелствата е бил принуден да замени ралото и овчарската гега с „еснафски тезгяхи, гайтанджийски чекръци и търговските кервани“ (1, стр. 28).

Също така поради тясната връзка с природата на крайната цел на земеделския труд – получаването на обилна реколта, патриархалният селянин е бил наситил природните процеси и явления с ценностен смисъл, като за база за своите оценки е използвал самия себе си и своите себеподобни – всичко в природата е било подложено на антропоморфизация, то е оценявано като добро, когато е спомагало за реализацията на човешките цели, осигуряващи предимно прехраната и оцеляването, като е било сравнявано с хора в разцветта на жизнените сили, имащи и максимални потенциални възможности за извършване на всякакъв вид труд – затова в „колелото на живота“ на старото българско общество пролетта винаги е била оприличавана на „китна девойка“, а злото, независимо от конкретните си прояви, поначало е било сравнявано с човешки понятия, обозначаващи гаснеща трудоспособност и свързващи се най-често с такава личност със силно снижена виталност, каквато се явява старата жена в патриархалния мъжки свят, или пък – с абстракции, отразяващи някакви трансцендентни сили, които носят определени женски белези: „ситният дъжд и град се правят от „алата“ – стара, беззъба, разчорлена жена, която се крие по къщите...“ (1, стр. 67). „Чумата е стара, преведена, разчорлена и дрипава бабичка, която пуска стрели срещу хората...“ (Пак там.) „Задухът, слабото сърце е учинушка от ветрушката („засипала го ветрушка“) или пък спане на лошо място, където ходят самодиви.“ (Пак там.)

За да ограничи отрицателното влияние на тези сили върху своето битие, патриархалният селянин, който ги е наситил с одухотворен смисъл, се е отнасял с тях по човешки: „Той не поменуваше името на вълците, поганците, (мишките) и змиите на празниците, които им беше посветил, за да го забравят. Той говореше само добри работи за баба Шарка, която бабичка само ходи и прислужва, и ако чуе лоша дума за себе си, люто се сърди. За да въздейства върху тези сили, древният човек им се моли, тъй както се моли на съседа си за огън или за малко брашно назаем, и смята, че молбата му ще бъде чута, тъй както никоя молба в старо време по задължение на дружния морал не оставаше неудовлетворена. Това е същината на всички молитви към божествата. Тя обяснява вярата в „магическата сила“ на думите, за която мнозина говорят така „мистично“, че вместо да улеснят въпроса, още повече го забъркват.“ (1, стр. 70)

Много от разкритите от Иван Хаджийски особености на труда на българския патриархален селянин, въпреки отдалечеността във времето, не са загубили своята актуалност до днес. Те са оставили трайна следа в нашата народопсихология и с тях биха могли да бъдат обяснени редица съществуващи и досега у нас социални процеси и явления в областта на националната икономика, политика, култура... Други, поради крайната самокритичност на българина, отдавна са вече изживени.

Днес, в условията на всеобхватната демографска, икономическа, ценностна, културна... криза, мисълта на много четящи и мислещи българи отново се връща към корените на българската същност и затова всеки нов прочит на „Бит и душевност на нашия народ“ разкрива широки перспективи за опознаване на духа на изконния българин, чието възкресение би могло да бъде една от предпоставките за ново национално Възраждане...

ЛИТЕРАТУРА:

1. Хаджийски, Иван. „Бит и душевност на нашия народ“, цитатите са по Университетско издателство на СУ, София, 1995 г.

SPECIFIC FEATURES OF THE EMPLOYMENT OF BULGARIAN PEASANTS ERA OF PATRIARCHY AND THEIR IMPORTANCE IN SHAPING THE WORLDVIEW OF BULGARIAN SOCIETY AS IVAN HADZHIYSKI IN „CUSTOMS AND SPIRIT OF OUR PEASANTS“

Abstract. „Customs and Spirit of Our Peasants“ as an attempt to self-awareness – the influence of social and environmental conditions on which peasant work has accomplished on the formation of their values and ideals

– The development of tenure possessive attitude in Bulgarian society; the lack of land tenure in the primordial social and historical timelessness; the emergence of collective and private land tenure and social relations breed from this process affect the Bulgarian national spirit.

– Weak labor differentiation in patriarchal society; changes in work activities, mainly differentiated by age and gender; perception and transmission of employment experience of living in idyllic harmony generations; the diligence is raised as the highest value in achieving personal and social success (or failure), in these conditions.

– Natural geographical features of our lands and their impact on employment of the Bulgarian patriarchal peasant and saturation of the anthropology natural processes and phenomena sense of values.

For the need of constant updating and compliance to Bulgarian labor and psychological characteristics, presented by Ivan Hadzhiyski...

Georgi Hadjiyski

✉ <http://georgihadjiyski.blog.bg>;
e-mail: georgih@dir.bg